

Krzysztof Gorlach

Uniwersytet Jagielloński

 <https://orcid.org/0000-0003-1578-7400>

Grzegorz Foryś

Uniwersytet Pedagogiczny

im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

 <https://orcid.org/0000-0002-9411-2681>

Mobilizacja polityczna poza metropolią: aktywność protestacyjna rolników polskich

Uwagi wstępne

W jednej z najciekawszych prac powstałych w polskiej socjologii w pierwszej dekadzie transformacji ustrojowej (por. Starosta 1995) postawiona została teza o dynamicznych, wzajemnych i kompleksowych relacjach pomiędzy makrospołecznymi a lokalnymi poziomami porządku społecznego. W niniejszym rozdziale, nawiązując do niej, staramy się poddać analizie pewien niewielki fragment tej problematyki: skupimy się na przedstawieniu aktywności protestacyjnej rolników (chłopów) w zmieniającym się historycznie porządku społeczeństwa polskiego.

Ruchy rolników to fenomen powstający poza miejskimi centrami czy metropoliami na obszarach wiejskich lub rolniczych, w obronie albo na rzecz interesów właścicieli i użytkowników gospodarstw rolnych. Jednak z reguły efekty tej działalności czy przejawy protestów są widoczne poza ich miejscem zamieszkania i pracy, poza rodzinnymi społecznościami wiejskimi. W tym sensie ruch społeczny, którego procesy mobilizacji obserwujemy rzeczywiście poza metropoliami, może być jednak widoczny – i z reguły jest – na obszarach metropolii: tam, gdzie

ulokowani są przede wszystkim konsumenci żywności lub ośrodki władzy politycznej i administracyjnej, które stają się bezpośrednim celem działań protestacyjnych rolników. Historia ruchów rolników obfituje w takie przypadki. Można np. wskazać tutaj słynne „marsze traktorowe” (*tractorcades*) na ulicach Waszyngtonu w latach 1977/1978 (por. Gorlach 1995: 98–99), spektakularne demonstracje rolników europejskich na ulicach Brukseli, w której mieści się siedziba Komisji Europejskiej, połączone np. z przepędzaniem owiec (por. np. Imig, Tarrow 2001), czy działania rolników polskich, jak np. blokowanie dowozu żywności na miejskie targi w czasie Wielkiego Strajku Chłopskiego w 1937 roku lub obserwowane niemal 80 lat później akcje wysypywania kapusty czy świńskich głów w Warszawie, choćby w pobliżu miejsca zamieszkania prezesa Prawa i Sprawiedliwości, dokonywane przez działaczy Agrounii. To wszystko przykłady mobilizacji społecznej i politycznej, które zrodziły się poza metropoliami, ale których przejawy dotarły niekiedy właśnie do ich centrów.

W naszym krótkim artykule zamierzamy zatem przyjrzeć się zasadniczym mechanizmom i przejawom mobilizacji rolników w Polsce w kontekście zmieniających się uwarunkowań ekonomicznych, ale również politycznych czy kulturowych.

230

Perspektywa teoretyczna

Badania ruchów społecznych rolników (chłopów) usytuowane są w obszarze socjologii ruchów społecznych i protestów, zawierającej rozmaite ujęcia i perspektywy analityczne. Są one nie tylko przejawem wykorzystania narzędzi wypracowanych w ramach kolejno formujących się „wielkich” tradycji analizy ruchów społecznych, takich jak: teoria zachowania zbiorowego, teoria mobilizacji zasobów, teorie nowych ruchów społecznych czy teorie cykli protestów, ale też bardziej szczegółowych ujęć, które dzielone są na dwa zasadnicze nurty: tzw. teorie strukturalne oraz tzw. teorie historyczne. Każde z tych ujęć wnosi pewną swoistą perspektywę analizy ruchów i uwypukla rozmaite czynniki decydujące o procesach mobilizacji społecznej i politycznej chłopów (rolników).

Krótkie komentarze do każdego z tych rodzajów ujęć teoretycznych (por. np. Della Porta, Diani 2020) rozpoczniemy zatem od stwierdzenia, że teoria zachowania zbiorowego zwraca uwagę na przyczyny

mobilizacji politycznej różnych aktorów społecznych, koncentrując się na psychologii zbiorowości, na jej stanie emocjonalnym bądź też (to wersja strukturalna teorii zachowania zbiorowego) na strukturalnych naciskach wynikających z mechanizmów funkcjonowania społeczeństwa wpływających na psychologię uczestników życia społecznego.

Z kolei teoria mobilizacji zasobów bardziej skoncentrowana jest na samym funkcjonowaniu ruchów społecznych, mniej uwagi poświęca zaś okolicznościom i przyczynom ich powstania. Działania protestacyjne w dużym stopniu odzwierciedlają racjonalne wybory oraz sam proces mobilizacji społecznej i politycznej, wykorzystującej istniejące i pozyskiwane zasoby do planowania i organizowania określonych działań. Same działania protestacyjne traktowane są jako konwencjonalne formy oddziaływania społecznego i politycznego, którego zasadniczym obiektem (celem) jest państwo.

Wreszcie teorie nowych ruchów społecznych wprowadzają dwa nowe elementy do ich analizy. Z jednej strony związane jest to z rolą, jaką zachowania zbiorowe odgrywają w procesach formowania się tożsamości zbiorowej. Drugi element jest związany z samym procesem uczenia się czy nabywania tożsamości. Ważną rolę ma tu przeszłe doświadczenie w organizacji działań protestacyjnych stanowiące ważny punkt odniesienia w kontekście aktualnych działań.

231

Szczególnym wątkiem w literaturze dotyczącej ruchów społecznych stała się kwestia specyficznego ujęcia ruchów chłopskich. Można wyróżnić w tej perspektywie propozycję systematyzacji teorii ruchów chłopskich zaproponowaną przez Jenkinsa (1982). Propozycja ta zawiera postulat wyróżnienia tzw. strukturalnych teorii oraz znacznie liczniejszą kategorię tzw. teorii historycznych.

W teoriach strukturalnych wskazuje się na uwikłanie chłopów w relacje klasowe i na fakt, że należą oni do klasy eksploatowanej. Aktywność protestacyjna chłopów wynika z istniejących nierówności ekonomicznych i społecznych oraz konfliktowych interesów w odniesieniu do klas wielkich właścicieli ziemskich. Prawdopodobieństwo wystąpienia w tej sytuacji ekonomiczno-społecznej rewolty czy buntu chłopskiego zależne jest ponadto od rozmaitych innych czynników ułatwiających proces mobilizacji politycznej chłopstwa. Wątki te rozwija szczególnie inna odmiana teorii strukturalnej, w której największą wagę przywiązuje się do formy własności ziemi oraz związanego z tym stylu życia. Podkreśla się, że najbardziej prawdopodobne uruchomienie procesu mobilizacji politycznej zachodzi wśród chłopów dzierżawców, którzy doświadczają wysokiego poziomu eksploatacji ze strony właścicieli

ziemskich, a równocześnie zauważa się wysoki poziom politycznej wrażliwości w środowisku dzierżawców, którzy nie posiadając na własność ziemi, nie mają wiele do stracenia.

Z kolei w teoriach historycznych wskazuje się, że zasadnicze czynniki sprzyjające pojawieniu się protestów i ruchów chłopskich (rolniczych) leżą niejako poza społecznościami chłopskimi, w rozmaitych społecznych i kulturowych uwarunkowaniach, które mają wpływ zarówno na styl życia, jak i jego jakość. Także i ta grupa teorii nie jest jednorodna. Wspomniany Jenkins (1982) wyróżnia dwa ich warianty, które określa mianem teorii rynkowych oraz teorii eksploatacyjnych. W pierwszym wariantcie za istotne czynniki powodujące pojawienie się protestów i ruchów chłopskich uważa się przede wszystkim komercjalizację produkcji rolnej oraz wejście relacji rynkowych w system funkcjonowania gospodarki chłopskiej. Natomiast w wariantcie drugim decydującym czynnikiem jest eksploatacja gospodarstw chłopskich będąca pochodną funkcjonowania relacji rynkowych. W wariantcie tym podkreśla się także rolę czynników kulturowych, takich jak np. solidarność konserwatywna czy solidarność radykalna, które podtrzymują jedność chłopskiego środowiska i pozwalają na mobilizowanie różnorodnych zasobów umożliwiających podjęcie walki w obronie swoich interesów.

232

Mając na uwadze scharakteryzowane wyżej podstawowe teoretyczne ujęcia ruchów chłopskich, spróbujemy teraz zaprezentować wybrane akcje protestacyjne polskich chłopów (rolników). Odwołamy się przede wszystkim do syntetycznych ustaleń w opublikowanych opracowaniach (por. Foryś 2008, 2021; Foryś, Gorlach 2015; Gorlach, Mooney 1998; Mooney 2000).

Działania protestacyjne rolników polskich

Krótką historię otwartych, zbiorowych i zorganizowanych oraz posiadających widoczne konsekwencje wystąpień chłopskich wypada rozpocząć od lat 40. XIX wieku i tzw. rabacji galicyjskiej spowodowanej w dużej mierze pańszczyźnianą eksploatacją chłopów i jednocześnie spotęgowanej przez zły urodzaj i powodzie w latach 1844–1845. Druga połowa XIX wieku i przełom stuleci to jednocześnie okres formowania się rozmaitych – w tym politycznych – struktur organizacyjnych zbiorowości chłopskich. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w latach 20. XX wieku wystąpienia chłopskie miały raczej lokalny i rozproszony

charakter, z akcentem na kwestie reformy rolnej, użytkowania ziem wspólnotowych, problemy długoterminowych kredytów, zaś w przypadku robotników rolnych – bardziej sprawiedliwych warunków kontraktów itp.

W latach 30. nastąpiła istotna zmiana. Jej kontekst stanowił Wielki Kryzys lat 1929–1933, który szczególnie surowo dotknął obszary wiejskie. Protesty chłopów i robotników rolnych stały się coraz liczniejsze (nawet kilka tysięcy uczestników) i lepiej zorganizowane, w postaci strajków oraz odmowy sprzedaży towarów rolnych. Dochodziło także do starć z policją, jak np. w Łapanowie w Małopolsce w dniu 5 czerwca 1932 roku, w wyniku których byli nie tylko ranni, ale też ofiary śmiertelne. Ukoronowaniem tej fali chłopskich protestów i wystąpień stał się Wielki Strajk Chłopski z roku 1937, w ramach którego zgłaszano nie tylko żądania ekonomiczne, jak poprzednio, ale także postulaty polityczne dotyczące powrotu do rządów demokratycznych, od których Polska odeszła po zamachu majowym w roku 1926. Strajkowi towarzyszyły gwałtowne konfrontacje z policją, w wyniku których m.in. 55 chłopów poniosło śmierć, ok. 5 tysięcy zostało rannych, zaś 617 uczestników protestów zostało skazanych na karę więzienia w procesach sądowych. Warto także wspomnieć w tym momencie lata następne, czyli okres II wojny światowej i okupacji niemieckiej. Zdaniem niektórych badaczy to właśnie dopiero ten okres przyniósł zakończenie procesu inkorporacji chłopstwa do wspólnoty obywatelsko-narodowej, sprawiając, że chłopci przestali postrzegać siebie przede wszystkim w kategoriach „ludzi tutejszych” (por. Gorlach 1990 i cytowana tam literatura). Zmiana ta jest istotna zwłaszcza w perspektywie wystąpień chłopskich w okresie po II wojnie światowej.

Tę nową sytuację wyznaczały przede wszystkim dwa czynniki. Z jednej strony była to fragmentaryzacja struktury rolnictwa będąca jednocześnie efektem niedokończonej reformy agrarnej w okresie międzywojennym oraz reformy rolnej podjętej przez władze komunistyczne, poczynsży od 1944 roku. Z drugiej strony trzeba wskazać na podjętą przez te władze próbę konstrukcji tzw. socjalistycznego modelu rolnictwa opartą na stworzeniu wielkoobszarowych państwowych gospodarstw rolnych oraz rozmaitych wysiłków na rzecz kolektywizacji rolnictwa chłopskiego. Te ostanie działania zaowocowały pierwszą falą protestów chłopskich po II wojnie światowej, przyjmującą z reguły formę biernego oporu. W samym tylko roku 1953 odnotowano ponad 160 chłopskich protestów. Ich częstotliwość spadła po roku 1956, kiedy to władze w Polsce zarzuciły politykę administracyjnego forsowania

kolektywizacji. Pozostały jednak inne instrumenty nacisku na gospodarstwa chłopskie, takie jak dostawy obowiązkowe czy też faworyzowanie sektora państwowego w zaopatrzeniu w środki produkcji. Z tych pierwszych władze wycofały się w 1972 roku, ale te drugie przetrwały praktycznie do końca systemu „realnego socjalizmu”, czyli do roku 1989. Koniec lat 70. ubiegłego wieku przyniósł pojawienie się bardziej aktywnych metod walki rolników o swoje interesy oraz różnorodnych chłopskich organizacji stanowiących swoisty nurt w ruchu ówczesnej opozycji demokratycznej. Spiętrzenie tej fali mobilizacji przypada na rok 1981, kiedy to w efekcie strajków robotniczych i powstania NSZZ „Solidarność” pojawiły się także organizacje „Solidarności Wiejskiej” oraz Niezależny Samorządny Związek Zawodowy Rolników Indywidualnych „Solidarność”. Główną rolę zaczęli w nich odgrywać przedstawiciele środowiska rolników posiadających większe, zmodernizowane i prowadzące towarową produkcję gospodarstwa. Mimo osłabienia aktywności protestacyjnej po wprowadzeniu w grudniu 1981 roku stanu wojennego na terenie Polski ważny postulat ruchów rolniczych został jednak zrealizowany w postaci uznania w konstytucji PRL rodzinnej formy własności w rolnictwie.

234

Przełom polityczny 1989 roku owocujący demokratyzacją życia społeczno-politycznego roku oraz podjęte w następnym roku reformy mające na celu zastąpienie gospodarki etatystycznej i centralnie kierowanej gospodarką rynkową, opartą w dużej mierze na własności prywatnej, wyznaczyły nową strukturę możliwości politycznych chłopskiej mobilizacji. W tej sytuacji protesty te były powodowane przede wszystkim czynnikami ekonomicznymi. W latach 90. zaobserwowano dwie fale protestów chłopskich. Pierwsza miała miejsce w latach 1989–1993, natomiast druga – w okresie od 1997 do 2001. W obydwu falach zwracano uwagę przede wszystkim na prowadzenie bardziej sprzyjającej rolnikom polityki państwa oraz żądano materialnych kompensacji, które wyrównywałyby niekorzystne oddziaływanie sił rynkowych wpływających na ceny podstawowych produktów rolnych. W pierwszej fali zaobserwowano także odrębne działania podejmowane przez organizacje chłopskie związane z ruchem „Solidarności” oraz organizacje, które nie miały z nim powiązań, natomiast w trakcie drugiej fali podziały te straciły na znaczeniu.

Zmianom ulegały także preferowane metody protestów. Początkowo podejmowano – na wzór protestów pracowniczych – gotowość strajkową lub przeprowadzano strajki. Z czasem pojawiły się publiczne demonstracje oraz okupowanie budynków publicznych. Wzrósł też

radykalizm działań. Pojawiła się przemoc oraz niszczenie produktów rolnych i blokady dróg. Cały ten repertuar form protestu był również stosowany w trakcie drugiej fali. Punktem zwrotnym w historii protestów chłopskich było wejście Polski do Unii Europejskiej w roku 2004. Z jednej strony rolnicy stali się beneficjentami tej sytuacji dzięki dostępowi do różnorodnych programów Wspólnej Polityki Rolnej, z drugiej zaś uzyskali możliwość dołączenia do organizowanych „euro-protestów” (por. Imig, Tarrow 2001). W roku 2008 były to protesty przede wszystkim producentów zbóż i mleka. W roku 2012 ponownie odbyły się protesty producentów mleka przeciwko likwidacji kwot produkcyjnych. W roku 2014 protestowano przeciwko embargu na eksport produktów rolnych do Rosji w ramach sankcji, zaś w roku 2016 protestowali przede wszystkim producenci warzyw i owoców. Zwraca w tym kontekście uwagę przede wszystkim tzw. sektorowy charakter protestów charakterystyczny dla towarowej i intensywnej produkcji rolnej. W ostatnim okresie pojawiła się ponadto nowa struktura organizacyjna, tj. Agrounia, będąca wyrazicielem i głównym aktorem tych protestów.

Konteksty protestów rolniczych i system reprezentacji interesów

235

Przede wszystkim należy pamiętać, że zasadnicze czynniki mobilizacji politycznej rolników prowadzące do podejmowania akcji protestacyjnych wiążą się z negatywnym postrzeganiem funkcjonowania społecznych, ekonomicznych i politycznych systemów. Szczególne znaczenie ma tu obszar użytkowanego gospodarstwa oraz jego towarowy charakter. To właśnie ściślejsze powiązanie z rynkiem takich gospodarstw, które skutkuje wyższym poziomem wrażliwości na rozmaite jego wahania, powoduje, że w protesty bardziej skłonni są angażować się właściciele dużych i towarowych gospodarstw. Ponadto młodzi, lepiej wykształceni rolnicy formułują bardziej realistyczne i zniuansowane opinie na temat sytuacji społecznej niż systemu politycznego, podczas gdy ci z niższym poziomem wykształcenia wyrażają raczej ekstremalne i negatywne opinie zarówno na temat sytuacji społecznej, jak i systemu politycznego. Należy także pamiętać, że rolnicy są generalnie słabiej niż inne kategorie społeczne zaangażowani w aktywność w ramach społeczeństwa obywatelskiego czy działalność partii politycznych i innych organizacji społecznych (por. np. CBOS 2018). Niemniej jednak

w pewnych grupach rolników działalność taka jest doceniana jako ważna forma obrony swoich interesów przez samoorganizowanie się.

Co niezwykle istotne, to fakt, że rolnicy raczej nie dostrzegają w swoim otoczeniu aktorów społecznych, którzy mogliby reprezentować ich interesy i walczyć o ich realizację. Na tej bazie jednak pojawia się wskazywana już wyżej tendencja do samoorganizacji, której wyrazem mogą być grupy producenckie oraz kooperatywy. To powoduje, że chociaż gwałtowne protesty nadal są obecne w repertuarze działań rolników, to jednak traktowane są jako ostateczne rozwiązanie w sytuacjach, gdy bardziej sformalizowane i zinstytucjonalizowane formy ubiegania się o własne interesy nie przynoszą spodziewanego efektu.

236 W obecnym stuleciu, a zwłaszcza po wejściu Polski do Unii Europejskiej w 2004 roku, relacje między państwem a rolnikami wyznaczone były głównie przez kształt polityki rolnej, a obrona interesów rolników przeszła proces profesjonalizacji i instytucjonalizacji. Trwająca modernizacja rolnictwa oraz urynkwienie stosunków produkcji z jednej strony wzmocniło pozycję producentów rolnych, z drugiej jednak osłabiło potencjał ich mobilizacji i zredefiniowało dominujące stosunki między rolnikami jako grupą interesu a państwem. Osłabienie potencjału mobilizacyjnego było szczególnie konsekwencją fragmentacji tradycyjnej wspólnoty interesów z uwagi na procesy specjalizacji i różnicowania produkcji rolnej. W odniesieniu do czasów tzw. państwowego socjalizmu (przed 1989 rokiem) można było mówić o swoistym korporacyjnym socjalizmie: w przypadku rolnictwa był on kombinacją bardziej elastycznej gospodarki rodzinnej oraz państwowego monopolu, który tworzył system instytucjonalny mający stanowić reprezentację interesów chłopskich. Po 1989 roku natomiast nastąpiło stopniowe przejście do modelu zorganizowanej współpracy. Protesty rolników odgrywały istotną rolę w tym procesie, wzmacniając ich pozycję w relacjach ze strukturami państwa (por. Forys 2021: 674–676).

Bibliografia

- CBOS (2018), *Aktywność Polaków w organizacjach obywatelskich*, Komunikat z badań, 29.
- Della Porta D., Diani M. (2020), *Social Movements. An Introduction*, Hoboken, NJ: Wiley and Blackwell.
- Forys G. (2008), *Dynamika sporu. Protesty rolników w III Rzeczypospolitej*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

- Foryś G. (2021), *Polish Farmers' Protest Activities and Mobilization Process: Past and Present*, [w:] K. Gorlach, Z. Drag, A. Jastrzębiec-Witowska, D. Ritter (red.), *Think Locally, Act Globally: Polish Farmers in the Global Era of Sustainability and Resilience*, Kraków: Jagiellonian University Press, s. 641–677.
- Foryś G., Gorlach K. (2015), *Defending Interests: Polish Farmers' Protests under Postcommunism*, [w:] B. Klandermans, C. van Stralen (red.), *Movements in Times of Democratic Transition*, Philadelphia, Rome, Tokyo: Temple University Press, s. 316–340.
- Gorlach K. (1990), *Socjologia polska wobec kwestii chłopskiej*, Kraków: Universitas.
- Gorlach K. (1995), *Obronić ducha Ameryki: kwestia rolna i socjologia wsi we współczesnych Stanach Zjednoczonych*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Gorlach K., Mooney P.H. (1998), *Defending Class Interests: Polish Peasants in the First Years of Transformation*, [w:] J. Pickles, A. Smith (red.), *Theorizing Transition. The Political Economy of Post-Communism Transformations*, London, New York: Routledge, s. 262–283.
- Imig D., Tarrow S. (2001), *Contentious Europeans: Protest and Politics in an Emerging Polity*, Lanham, Boulder, New York, Oxford: Rowman & Littlefield Publishers.
- Jenkins C.J. (1982), *Why do Peasants Rebel? Structural and Historical Theories of Modern Peasant Rebellions*, „*American Journal of Sociology*”, 88 (3), s. 487–514.
- Mooney P.H. (2000), *Specifying the „Rural” in Social Movement Theory*, „*Polish Sociological Review*”, 129, s. 35–55.
- Starosta P. (1995), *Poza metropolią. Wiejskie i małomiasteczkowe zbiorowości lokalne a wzory porządku makrospołecznego*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.